https://doi.org/10.18778/8088-224-9.07

Kamila Lasocińska

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

Badania biograficzne wśród artystów plastyków – refleksja badacza

Wprowadzenie

W artykule przedstawiam swoje refleksje badawcze oraz ogólny przebieg badań biograficznych przeprowadzonych wśród absolwentów Akademii Sztuk Pięknych w Łodzi. Badania zrealizowałam w ramach rozprawy doktorskiej na temat *Biografie absolwentów Akademii Sztuk Pięknych – wobec nadziei i spełnienia*"[1]. W niniejszym artykule odnoszę się do swoich osobistych refleksji dotyczących badań biograficznych i badania twórczości, które pojawiły się już po ich przeprowadzeniu. Skupiam się na pokazaniu tego, co było dla mnie istotne w procesie badawczym, a także odnoszę się do trudności, które wiązały się z procesem zbierania danych biograficznych. Prezentuję swoje sugestie odnośnie do wywiadów narracyjnych i ograniczeń, jakie mogą się pojawić w procesie rekonstruowania historii biograficznej. Istotne jest dla mnie również pokazanie wieloetapowego procesu analizy badań i budowania uogólnień badawczych, który jest interesujący, ale jednocześnie czasochłonny i żmudny. Zwracam również uwagę na aspekty twórczości, które łączą się z samym procesem rekonstruowania biografii. Uznaję przede wszystkim, że aktywność twórcza ujawnia się w działaniach biograficznych poprzez:

– możliwość różnych interpretacji wydarzeń życiowych (plastyczność interpretacji) i przekraczanie własnych schematów myślowych przez osobę opowiadającą;

[1] Promotorem pracy był prof. Jacek Piekarski, UŁ.

– konstruowanie własnej opowieści o życiu, które pozwala zobaczyć swoją historię z innej perspektywy (poprzez uchwycenie ogólnego sensu opowieści, poszukiwanie nowych znaczeń, patrzenie wieloaspektowo na wydarzenia);

– kształtowanie narracyjnej tożsamości (zmieniającej się w czasie) i własnego obrazu „ja";

– refleksyjne projektowanie wizji własnej przyszłości i określanie zadań do realizacji (Lasocińska, 2014: 34).

Trudności z badaniem twórczości – odniesienie do teorii i badań nad twórczością

Przed podjęciem badań biograficznych wśród twórców, w swojej wstępnej refleksji zwróciłam uwagę na to, że wyróżnia się cztery wymiary twórczości: proces, produkt, osobę (twórcę) oraz uwarunkowania zewnętrzne, środowiskowe. Wokół tych kategorii prowadzone są badania dotyczące twórczości. Uważa się również twórczość za obszar trudny do badania ze względu na rozległą tematykę, różnorodność dziedzin, w jakich występuje oraz jej niejednoznaczny charakter i niepowtarzalność (Szmidt, 2013: 564). Twórczość jest rozumiana jako produkowanie nowości (Cropley, 2001: 2). Trudno zatem zamknąć ją w pewnym schemacie badawczym. W literaturze przedmiotu podkreśla się antynomiczny, paradoksalny i wieloznaczny charakter twórczości. Wiąże się ona z zaangażowaniem jednostki w podejmowane działanie i jednocześnie istotne jest, aby potrafiła ona zachować dystans i niezależność pozwalającą na dokonywanie modyfikacji w realizowanych przez siebie projektach. Twórczość w sensie psychologiczno-społecznym wymaga przekraczania stereotypów i norm społecznych. Jednocześnie, każdy twórca oczekuje uznania społecznego i aprobaty swoich działań, bycia docenionym przez innych ludzi (Szmidt, 2001). Jaką zatem drogę musi przebyć twórca, jeśli działalność twórcza wymaga kombinacji sprzecznych dążeń osobowości i pogodzenia paradoksów z nią związanych? Dotyczy to także aspektów motywacyjnych, gdyż łączy się ona z przeciwstawnymi procesami organizującymi oraz ukierunkowującymi działania osoby, jak również z różnymi celami (Tokarz, 2004). Z przedstawionych danych wynika, że doświadczenia twórców są uwikłane w sprzeczność i dylematy, z którymi muszą się uporać w swoich codziennych doświadczeniach.

W związku z przedstawionymi trudnościami dotyczącymi opisu zjawiska twórczości przed przystąpieniem do badania biograficznego wskazałam pewne koncepcje teoretyczne, które były źródłem mojej własnej refleksji. Przede wszystkim w swoich podstawowych odniesieniach teoretycznych i syntezie wiedzy, którą zebrałam, zwróciłam uwagę na występowanie w literaturze przedmiotu i podejściach badawczych dwóch **kierunków myślenia o twórczości:** koncepcji

podkreślających związek twórczości z **samorealizacją** i poczuciem spełnienia oraz kierunków wskazujących na znaczenie **dezintegracji** czy okresowych załamań i konfliktów pozwalających na rozwój twórczy osoby. Pierwsze stanowisko dotyczy koncepcji psychologii humanistycznej ze szczególnym wyróżnieniem poglądów Carla Rogersa i Abrahama Maslowa, którzy zakładali, że realizacja możliwości twórczych człowieka pozwala mu na osiąganie życiowego spełnienia (Rogers, 2002; Maslow, 2006). Z drugiej strony inne ważne koncepcje badawcze, do których należy między innymi teoria Kazimierza Dąbrowskiego, wskazują na znaczenie takich czynników w działaniu twórczym, jak: dezintegracja, skłonność do zakłócania równowagi psychicznej, nadwrażliwość, doświadczanie stanów zagubienia czy konfliktu z otoczeniem. Według pierwszej koncepcji twórczość warunkowana jest przez spokój, równowagę czy doświadczenie harmonii, według drugiej przeżywaniem stanów przeciwstawnych, którym towarzyszy zagubienie, rozpad osobowości czy niepokój. K. Dąbrowski zauważa, że każdy autentyczny proces rozwoju polega na rozluźnieniu a nawet rozbijaniu już zintegrowanego stosunku do rzeczywistości – a zatem konflikt wewnętrzny, który jest najczęściej twórczy, łączy się z niepokojem i bólem, a każdy krok ku autentycznemu życiu zostaje okupiony przez twórcę wstrząsem, smutkiem i cierpieniem (Dąbrowski, 1996: 12). Dlatego też człowiek rozwijający się twórczo czuje się okresowo źle, dręczą go niepokoje i depresja, gdyż bez takich stanów nie ma wzrostu świadomości (*ibidem*: 22). Wprowadzając pojęcie dezintegracji pozytywnej, K. Dąbrowski podkreśla rolę, jaką mogą odgrywać w twórczości człowieka trudne przeżycia, wewnętrzne i zewnętrzne konflikty oraz stany nierównowagi psychicznej (Dąbrowski, 1975). Twórca musi umieć przekraczać te trudności i rozumieć ich znaczenie i sens. Ponadto wzmożona wrażliwość emocjonalna związana jest z intensywnością odczuć i emocji, które obejmują przeżywanie pozytywnych i negatywnych uczuć, a także skrajnych emocji (Piechowski, 2006: 24–25). Przezwyciężenie tych trudności prowadzi ostatecznie do osiągania kolejnych etapów rozwoju osobowego.

Przedstawione koncepcje łączy to, że dotyczą rozwoju osobistego człowieka poprzez twórczość, ale jedna z nich interpretuje tworzenie w kategoriach społecznego i osobistego sukcesu i samorealizacji, druga ukazuje realizację twórczą jako proces trudny i okupiony cierpieniem, trudnościami, wewnętrznymi konfliktami. Te dwa ujęcia były najistotniejsze dla mnie jako badacza przed przystąpieniem do zbierania danych, jednak nie określały i nie determinowały kierunku dokonywanych analiz, były natomiast podstawą wielu pytań, które sobie stawiałam przed podjęciem badań biograficznych twórców i do których odnoszę się w swoich poszukiwaniach naukowych (Lasocińska, 2012, 2014).

W związku z tym, że badania prowadziłam wśród osób z wykształceniem artystycznym, warto zwrócić uwagę na specyfikę twórczości artystycznej. Kazimierz Dąbrowski zauważa, że sztuka jest najgłębszym wyrazem

dramatu ludzkiego, zawiera elementy percepcyjne, intelektualne, moralne, ale przede wszystkim odwołuje się do uczuć i przeżyć. W związku z tym kontakt ze sztuką oddziałuje wielopoziomowo i wieloaspektowo na jednostkę. Sztuka umożliwia odczucia estetyczne, kontakt z pięknem, pozwala człowiekowi na wyzwolenie, rozwija wrażliwość i pomaga dążyć „ku nieskończoności". Jest zatem drogą do rozumienia siebie i innych, ale również bodźcem do rozwoju, ponieważ ułatwia autentyczny kontakt z samym sobą i z otoczeniem społecznym (Dąbrowski, 1996: 36).

W swoich badaniach założyłam, że aktywność związana ze sztuką łączy się z emocjonalnym zaangażowaniem w proces twórczy i dotyczy całej osobowości oraz stylu życia. Działalność twórcza osób uzdolnionych artystycznie zakłada indywidualizm i subiektywizm, który jednocześnie może okazać się niezgodny z pewnymi schematami społecznymi. Człowiek twórczy/artysta to często człowiek poszukujący-indywidualista, w związku z czym niekoniecznie musi być przystosowany społecznie i pogodzony ze sobą i z innymi. Z drugiej strony kontakt ze sztuką sprzyja rozwojowi wrażliwości i refleksji. Twórczość artystyczna wiąże się z potrzebą wolności, indywidualizmu, samookreślenia pozwalającego na budowanie własnego wizerunku „artysty – twórcy" (por. Lasocińska, 2012). Aktywność ta cechuje się dążeniem jednostek do wychodzenia poza konwencje społeczne, ale również zakłada doświadczenia życia w określonym środowisku artystycznym. W związku z tym życie osób uzdolnionych artystycznie łączy się z poszukiwaniem drogi osobistego rozwoju, skłonnością do autorefleksji, ale także wrażliwością na otaczający świat. Te cechy powinny być wartością w realizacji badań metodą biograficzną.

Specyfika przebiegu badań biograficznych

Przeprowadzone badania ukierunkowane zostały na analizę życia osób w szczególny sposób związanych z twórczością poprzez ukończone studia artystyczne. Respondentów nazwałam „twórcami" ze względu na wybór studiów umożliwiający im rozwój posiadanych zdolności plastycznych i twórczych. Podejmując się badań biograficznych, uznałam, że brakuje badań twórców dotyczących życia osób, które nie są wybitne w danej dziedzinie twórczości, ale które wybrały twórczość jako ważną kategorię i wartość życiową. W związku z tym analizy biografii twórców-artystów nie odnoszą się do takich sytuacji i okoliczności życiowych, które mogły utrudniać lub całkowicie uniemożliwiać danej osobie realizację jej własnych zamierzeń, celów, twórczych zainteresowań i zdolności (por. Lasocińska, 2009a: 105). Ważne było dla mnie w aspekcie badawczym zrozumienie, czym charakteryzuje się biografia związana z twórczością, niezależnie od oceny działań artystycznych badanej osoby. W przypadku wybranej przeze

mnie grupy badanych skupiłam się na aspekcie personalnym, a nie aspekcie dzieła. W przeprowadzonych przez mnie badaniach biograficznych absolwentów ASP nie podejmowałam się analizy przebiegu twórczości artystycznej czy szczególnych osiągnięć artystycznych badanych. Tematem badań były biografie analizowane pod kątem znaczenia twórczości w poszczególnych sytuacjach życiowych i na różnych etapach życia. Istotne było odniesienie twórczości i potrzeby kreacji do codziennych doświadczeń, zrozumienie, jaką funkcję może pełnić twórczość w biografiach.

W moich badaniach zdecydowałam się na metodę biograficzną, uwzględniając **biografię kompletną** z wykorzystaniem zmodyfikowanej formy wywiadu narracyjnego Schützego. Ważne było odniesienie się do całego życia respondentów i ukazanie roli twórczości w jak najszerszym kontekście. Założyłam, że przyjęcie perspektywy całego życia nie zamyka opowiadania biograficznego w określonej tematyce i kręgu zagadnień. Zależało mi na tym, żeby traktować respondentów jako przede wszystkim **twórców swojego życia,** zwracałam zatem uwagę **na aspekt twórczości jako autokreacji**. Ponadto metoda biograficzna pozwoliła na bezpośrednie poznanie doświadczeń związanych z twórczością, bez zamykania jej w sztywne schematy i kategorie badawcze. Dała możliwość uchwycenia tego, co jest niepowtarzalne w życiu badanych i wydaje się być adekwatna do badania nieprzewidywalnego i często paradoksalnego charakteru przebiegu doświadczeń związanych z twórczością.

W badaniach brały udział osoby, które ukończyły Akademię Sztuk Pięknych w Łodzi na różnych wydziałach tej uczelni. Przeprowadziłam wywiad wśród 18 osób, w tym 12 kobiet i 6 mężczyzn. Były to osoby na różnych etapach swojego życia. Różnorodne były doświadczenia zawodowe respondentów, zróżnicowanie dotyczyło również sytuacji rodzinnej badanych[2]. Istotne było przeanalizowanie różnych historii życia osób, które zdobyły wykształcenie artystyczne zarówno takich, które kontynuują działalność związaną ze sztuką, jak i takich, które ona z jakiś powodów zaniechały aktywności artystycznej. Ważne było uchwycenie tego, jak osoby zajmujące się twórczością artystyczną interpretują własne doświadczenia życiowe, jak kształtują swoją drogę życia, co ma wpływ na ich poczucie spełnienia oraz na jakie przeszkody natrafiają w życiu codziennym, realizując swoje zdolności, zainteresowania i pasje. W podjętych badaniach ważne było dla mnie zrozumienie, jaką rolę może spełniać twórczość i sztuka w kształtowaniu własnej biografii, jak wspomaga proces autokreacji, jak wpływa na interpretację wydarzeń życiowych i tworzenie planów związanych z przyszłością. Różnorodność osób dobranych do badania pozwalała wieloaspektowo spojrzeć na życie twórców. Z drugiej strony analizy

[2] Dokładniejszy opis organizacji badań prezentuję w artykule: Lasocińska, 2009a, a także w książce – 2011b.

badań pokazały znaczenia etapu życia, na jakim jest dokonywana interpretacja biografii. Zróżnicowanie wieku badanych znacznie wzbogaciło uzyskane treści, ukazały one różną perspektywę życia badanych – inaczej interpretowały biografię osoby zaraz po studiach, inaczej osoby w wieku średnim a jeszcze inaczej prezentowały biografie osoby w wieku senioralnym (emeryci, osoby w wieku podeszłym) (por. Lasocińska, 2009a, 2011b).

Nastawienia badawcze

Należy podkreślić, że moja rola jako badacza w podjętych badaniach biograficznych była specyficzna, gdyż sama ukończyłam studia w ASP w Łodzi, zatem doświadczenia respondentów były mi bliskie, mogłam się łatwo odnieść do ich doświadczeń. Sytuacja ta ułatwiła mi zdobycie zaufania badanych i sprzyjała nawiązaniu otwartej relacji w prowadzonym wywiadzie. Z drugiej strony przez to, że sama byłam niejako „uwikłana" w sytuację badawczą i mogłam odnosić się do niej na bazie własnych doświadczeń, ważne było dla mnie określenie własnych nastawień badawczych (por. Lasocińska, 2009a: 119).

Przede wszystkim decydując się na metodę biograficzną, przyjęłam, że badania biograficzne pozwolą mi na analizę subiektywnego stosunku osoby do własnego życia i ukażą złożoność zjawisk związanych z twórczością. Uznałam, że twórczość nie dotyczy tylko aktywności odnoszących się do sztuki, ale może obejmować całe życie jednostki. Istotne było dla mnie podjęcie badań, które same w sobie mają charakter otwarty i twórczy, umożliwiają podjęcie refleksji nad twórczością bez zamykania jej w sztywne schematy. W badaniach ważne było uwzględnienie indywidualnych poglądów badanych osób i ich **osobista interpretacja** wydarzeń i faktów, możliwość swobodnej prezentacji siebie. W podjętym temacie biografii twórczych absolwentów ASP w Łodzi twórczość rozpatrywana była jako ważny aspekt codziennych działań jednostki, jej pracy, relacji z innymi ludźmi i kształtowania siebie. Ważne było znalezienie odpowiedzi na pytanie, jak wygląda życie osób związanych instytucjonalnie z twórczością (w tym przypadku artystyczną). Czy Akademia Sztuk Pięknych kształtuje ludzi bogatych w nowe wizje, nonkonformistycznie nastawionych do życia i świata? Czy doświadczenie spotkania ze sztuką uczy samodzielnego myślenia, niezależności i autonomii? W podjętym temacie badawczym interesowało mnie, w jaki sposób osoby z wykształceniem artystycznym realizują w swoim życiu posiadane predyspozycje do twórczości, zainteresowania, jak przebiega ich dalszy rozwój i co ma wpływ na ich poczucie spełniania. Ważną rolę w nastawniach badawczych odgrywała dla mnie uczelnia artystyczna i jej oddziaływanie na badanych, jednak w trakcie tworzenia uogólnień badawczych ten czynnik nie był eksponowany, choć w wypowiedziach badanych było dużo odniesień do edukacji. Wynika to z tego, że

zwróciłam uwagę bardziej na skutki kształcenia niż jego przebieg, natomiast rola instytucji została opisana osobno w pracy doktorskiej jako konkluzja o charakterze pedagogicznym. Ta refleksja pokazuje zmiany, jakie dokonywały się w mojej postawie badawczej w trakcie przebiegu badań.

Przy wyborze grupy badawczej postawiłam sobie założenie, że absolwenci ASP są osobami twórczymi poprzez swoje wykształcenie, kontakt ze sztuką i działalność artystyczną. W związku z tym mają oni potrzebę twórczego życia, rozwoju zainteresowań i pasji, potrzebę wychodzenia poza utarte schematy. Uznałam, że są to osoby zatem niezależne i samodzielne w myśleniu. Poprzez swoje zainteresowania powinny zatem być kreatywne w codziennych działaniach, wrażliwe, otwarte i nastawione na własny rozwój (Lasocińska, 2009a).

Przebieg badań biograficznych

W badaniach zastosowałam metodę biograficzną z wykorzystaniem zmodyfikowanej formy wywiadu narracyjnego Schütza oraz „koło" Shalita. W pierwszej części rozmowy respondenci uzupełniali „koło" Shalita, które umożliwiło im podjęcie pierwszej, wstępnej refleksji nad własnym życiem (Czapiński, 1985). Koło pełniło rolę inicjującą rozmowę, miało wspierać wypowiedź biograficzną, a także pomagało w nawiązaniu kontaktu z badanymi. Respondenci na tym etapie porządkowali i określali ogólny zamysł prezentowanej historii życia. W związku z tym, że w badaniu brali udział artyści plastycy, forma wizualna odgrywała ważną rolę w przywoływaniu wspomnień i na tej podstawie uznałam również, że wykorzystywanie form wizualnych w badaniach biograficznych może być bardzo pomocne.

Po wypełnieniu „koła" Shalita następowała faza opowiadania biograficznego przeprowadzana zgodnie z zasadami wywiadu narracyjnego. Wywiad ten przebiegał przez trzy etapy związane z jego strukturą, jako modyfikację metody wprowadzono czwarty etap dotyczący przyszłości badanych osób, która była przedmiotem moich zainteresowań.

W pierwszej części badań respondent odnosił się do polecenia: „Opowiedz jak najdokładniej o swoim życiu, uwzględniając to, co było ważne dla ciebie".

Respondent w swobodny sposób mógł na tym etapie zrekonstruować swoje doświadczenia biograficzne. Nie dostawał żadnych dodatkowych sugestii i wskazówek, ale mógł kierować się informacjami wcześniej opisanymi przez siebie w „kole" Shalita. Ta faza wywiadu okazała się wyjątkowo trudna dla respondentów, pojawiały się trudności z tym, żeby w ogóle rozpocząć opowiadanie o życiu. Pytanie wydawało się badanym tak otwarte, że domagali się dodatkowych wskazówek, o czym mają mówić. Wydaje mi się, że jest to słabą stroną tego typu badania, gdyż treści, które się pojawiają w odpowiedzi na tak szeroko postawione

polecenie, mogą być bardzo przypadkowe i nieprzemyślane lub opowiadanie może w ogóle nie powstać.

W drugiej części wywiadu stawiano badanym pytania uzupełniające, które były zależne od wcześniejszych treści opowiadania respondenta. W tej części opowiadający zachęcany był do rozszerzenia swojej historii poprzez stawiane mu pytania. Ten etap okazał się bardziej zrozumiały dla badanych i zgodny z ich wyobrażeniem sytuacji wywiadu. Zdarzało się, że dopiero w tej części zaczynali budować spójną narrację biograficzną, co pokazuje według mnie, że brak wskazówek, bodźców inspirujących czy pytań jest sytuacją zawieszenia, blokującą swobodę wypowiedzi i nie zawsze, i nie dla wszystkich korzystną dla konstruowania opowieści o życiu.

W trzeciej części wywiadu, w fazie bilansowania, proszono uczestnika wywiadu o udzielenie odpowiedzi na następujące pytania: „Jaki jest ogólny osąd twojego życia, jakbyś na nie spojrzał z »lotu ptaka«?" „Jakie możesz wyróżnić główne etapy swojego życia?".

Faza bilansowania zakładała osąd własnego życia, była fazą pobudzającą do refleksji, przyglądania się temu, co zostało powiedziane wcześniej w wywiadzie. Metafora „lotu ptaka" miała działanie wspomagające zachowanie dystansu do własnej historii życia. Największą trudnością było dla badanych podzielenie życia na etapy, a nie uogólnienie swojej wypowiedzi o życiu. Rozróżnienie etapów okazało się zadaniem trudnym, gdyż w przypadku respondentów wiele spraw pozostawało niedokończonych, ich działania były wielokierunkowe i też często niespójne. Być może linearny podział na etapy życia nie był adekwatny do ogólnej wizji życia badanych, a biografia, która jest wielowątkowa i wieloaspektowa, wymagałaby innej formy uogólnienia.

Wywiad Schütza został poszerzony w badaniu **o kolejną fazę**, w której stawiano badanym pytania dotyczące ich nastawienia na przyszłość. Pozwoliło to na uzyskanie dodatkowych informacji dotyczących planów i marzeń respondentów. Badany odpowiadał na postawione mu polecenie: „Opowiedz o swoim nastawieniu i oczekiwaniach dotyczących przyszłości w odniesieniu do własnej biografii".

Uwzględnienie tematu przyszłości umożliwiło analizę dotychczasowych doświadczeń respondentów w odniesieniu do wyznaczanych przez siebie celów i zadań życiowych. Badani prezentowali ogólną wizję przyszłego życia. Oczekiwania dotyczące przyszłości pokazywały system wartości badanych, wyznaczane sobie cele i zadania. Ostatnia część badań nie sprawiała problemów respondentom, ich oczekiwania wobec przyszłości były najczęściej formą marzenia o tym, czego jeszcze nie udało im się uzyskać, przyszłość postrzegana była jako obszar nowych możliwości zarówno w aspekcie zawodowym, jak i w osobistym. Co ciekawe, tego typu postawa była niezależna od wieku i sytuacji życiowej badanych. Pojawia się pytanie, co sprawiło, że badani tak pozytywnie wyrażali się o przyszłości? Czy miała znaczenie ich wcześniejsza refleksja nad życiem, czy

raczej traktowali tę część badań jako pewien plan czy marzenie nie skłaniające do dzielenia się swoimi obawami?

Podsumowując swoje refleksje o prowadzeniu badań biograficznych, mogę stwierdzić, że opowiadanie o życiu nie było łatwe, gdyż dotyczyło bardzo osobistych aspektów biografii, jak również wymagało wyboru najważniejszych tematów i zagadnień. Narrator musiał zdecydować się na ogólną konstrukcję historii, będąc pozbawionym precyzyjnych wskazówek, jakie są oczekiwania badacza oraz jak taka opowieść może lub powinna wyglądać. Sytuacja swobodnego opowiadania o swoim życiu okazała się czymś nowym i nieodkreślonym, gdyż respondenci czuli się odpowiedzialni za przebieg badań. Zdarzało się również, że badany nie opowiadał historii życia, ale prezentował własną filozofię czy poglądy życiowe. W związku z tym, że rozmowa o własnym życiu przypominała sytuację, jaka pojawia się w psychoterapii, ujawniały się także oczekiwania nie należące do zadań stawianym badaniom biograficznym. Pokazuje to, że zajmowanie się biografią stanowi podstawę autorefleksji, ujawnia ważne potrzeby i wartości, działanie autobiograficzne może stanowić drogę samorozwoju w przypadku osób dorosłych (por. Lasocińska, Wawrzyniak, 2013).

Etapy analizy danych

Wstępny etap stanowiła analiza jakościowa i ilościowa „koła" Shalita oraz prezentacja najważniejszych wątków i tematów biograficznych. Natomiast analiza treści wywiadów przeprowadzona była w kierunku od prezentacji jak najbardziej szczegółowych aspektów biograficznych do coraz większych uogólnień teoretycznych i odchodzenia od opisywania wypowiedzi indywidualnych osób. Pierwszy etap to prezentacja bezpośrednich wypowiedzi respondentów w odniesieniu do wyróżnionych kategorii analizy pozwalająca na określenie najważniejszych tematów biograficznych (por. Lasocińska, 2009b, 2011a). Drugi etap polegał na wyodrębnieniu najważniejszych linii tematycznych ukazujących specyfikę i charakter biografii twórczych. W ostatnim dokonano rekonstrukcji biograficznych, które określiły najbardziej ogólne charakterystyki życia twórczego, a także główne kierunki działania autorów, wybierane przez nich wartości życiowe, ważne zadania, interpretacje przypadków życiowych, sposoby kształtowania swojej tożsamości, pracy i życia. Te trzy etapy analizy pozwoliły na tworzenie coraz bardziej syntetycznych uogólnień, a jednocześnie na etapie pierwszym możliwe było prześledzenie historii badanych w ich najbardziej bezpośrednim charakterze. Synteza treści łączyła się z uważaną analizą i poszukiwaniem znaczących szczegółów w prezentowanych historiach życia.

Na pierwszym etapie od analizy pojedynczych wywiadów przechodziłam do porównania treści na poziomie bardziej ogólnym, porządkując je pod kątem wybranych tematów i zagadnień (por. Lasocińska, 2009a).

Na drugim etapie analizy wyróżniłam ogólne linie tematyczne opisujące **opozycyjne dążenia** w biografiach. Linie budowane były na zasadzie kontrastujących tendencji ukazujących konflikty i sprzeczności w analizowanych historiach życia. Badani w swoich wypowiedziach zaznaczyli konfliktowy charakter celów, dążeń i wartości (por. Lasocińska 2009b, 2011a, 2012). Pierwszym ważnym przykładem opozycyjnych dążeń występujących w biografiach był **konflikt wartości** pojawiający się w odniesieniu do różnych aspektów życia autorów. Stanowił konsekwencję wielokierunkowych dążeń respondentów, przyczyniał się do tego, że niektóre wartości konkurowały ze sobą. Do przeciwstawnych wartości należały:

– wartości materialne i wartości humanistyczne (np. sztuka),
– wartość nowych doświadczeń i wartość stabilizacji,
– wartość rodziny i wartość pracy zawodowej (bądź artystycznej),
– poszukiwanie bezpieczeństwa i dążenie do autonomii.

Poza tym w biografiach wyróżniono inne **opozycyjne dążenia** badanych, takie jak:

– znaczenie pracy i poczucie niepewności w sferze zawodowej,
– znaczenie własnego rozwoju i brak najważniejszego celu życiowego,
– potrzeba przynależności do wspólnoty i poszukiwanie własnej indywidualności,
– kształtowanie tożsamości twórczej i problem z jej określeniem (Lasocińska, 2009a; 2011b, 2012).

Wymienione pary opozycji charakteryzowały linie tematyczne biografii, jednocześnie ich analiza umożliwiła opisanie rekonstrukcji biograficznych stanowiących dalsze uogólnienie analityczne. Opozycyjne dążenia stanowiły przykład tego, jakie dylematy łączą się z działalnością artystyczną, ale w późniejszych wnioskach połączyłam ten konfliktowy charakter z tendencjami panującymi we współczesnej rzeczywistości, gdzie wielość dążeń jest efektem zwiększającej się dynamiki życia, swoistej multifrenii, jak to opisuje Kenneth Gergen, zauważając, że współczesna kultura oferuje różnorodne możliwości „bycia sobą", które okazują się często rozbieżne i konfliktowe (Gergen, 2009). Człowiek ma coraz więcej możliwości samorealizacji, spełniania wielu celów, podejmowania zróżnicowanych aktywności i dzięki nowym technologiom tworzenia nowych i zróżnicowanych relacji z innymi (Lasocińska, 2013).

Trzeci etap analizy danych stanowiły rekonstrukcje biograficzne. Ich opisanie stanowiło próbę stworzenia ogólnych wzorów biografii twórczych, poprzez odnalezienie cech odnoszący się do wszystkich zebranych historii. Rekonstrukcje ilustrowały ogólną specyfikę życia autorów, zasady konstruowania i opowiadania historii biograficznych. Wyróżniono pewne **porządki biograficzne,** które nie były sztywnymi schematami określającymi życie badanych, gdyż zmieniały się w czasie pod wpływem różnych okoliczności życiowych. Porządki biograficzne

pomogły określić, jaką funkcję może pełnić twórczość w biografiach. Do nich należał: porządek wartości, zadań, przypadków i kształtowania.

Porządek wartości określał to, co było najbardziej cenne w życiu osoby, pokazywał kierunek podejmowania ważnych wyborów życiowych, motywy postępowania a także funkcję twórczości w biografii. Wyróżniono **pięć metafor** opisujących życie związane z twórczością:

– życie jako droga – twórczość pomaga pogłębiać zainteresowania i pasje, znaczenie ma czas przyszły;

– życie jako walka – twórczość jest formą przeciwstawiania się zewnętrznym trudnościom i wyrażania siebie, znaczenie ma czas teraźniejszy i przyszły;

– życie jako zabawa – twórczość stanowi formę zabawy, jednostka jest skupiona na teraźniejszości;

– życie jako ucieczka – twórczość pozwala na bycie z dala od trudności i ucieczkę, dominuje skupianie się na czasie przeszłym; – życie jako praca – twórczość pozwala na rozwiązywanie bieżących problemów. znaczenie ma zarówno czas przeszły, teraźniejszy, jak i przyszły (por. Lasocińska, 2009a, 2011b).

Porządek zadań wiązał się z realizacją określonych celów życiowych. W grupie badanych wyznaczone ważne zadania życiowe pozostawały często niedokończone, respondenci wracali do nich po czasie (np. do zajmowania się sztuką) albo z nich rezygnowali. **Porządek przypadków** określał wpływ przypadków na proces kształtowania życia. Biografie badanych często były porządkowane przez życiowe przypadki. Nieprzewidziane sytuacje odgrywały ważną decydującą o dalszym kierunku aktywności (np. zawodowej). **Porządek kształtowania siebie, życia i pracy** charakteryzowały ciągle zmiany. Kształtowanie siebie wiąże się z określaniem własnej tożsamości i potrzebą refleksji. Stałe rozwijanie nowych umiejętności i zainteresowań wpływało na ciągłe tworzenie obrazu swojego „ja". Obraz siebie badanych wydawał się być nieukształtowany i zmienny. Respondenci podkreślali potrzebę samodzielnego kształtowania życia w kierunku realizacji swoich zainteresowań, ale tych pasji mieli bardzo wiele. Kształtowanie pracy wiązało się z życiem zawodowym, praca stanowiła podstawowe źródło spełnienia w związku z tym nadawali jej szczególne znaczenie i angażowali się w aktywność zawodową, próbując realizować w pracy zawodowej swoje zainteresowania i pasje (Lasocińska, 2011b).

W odniesieniu do przeprowadzonych badań opisałam konkluzje dotyczące życia związanego z twórczością. Ukazały one znaczenie twórczości w szerszej perspektywie, gdyż odnosiły się ogólnie do warunków kształtujących postawy twórcze ludzi w życiu codziennym.

Konkluzje: miejsce i rola twórczości w biografii

Interpretacje własnych historii dokonywane przez badanych ujawniły różne znaczenia twórczości w biografiach. W niektórych biografiach ważne znaczenie miały efekty artystyczne, kontynuacja i rozwój umiejętności zdobytych na studiach. W innych istotna była praca zawodowa i jej charakter twórczy. Niektórym badanym twórczość pomagała w radzeniu sobie z codziennymi problemami, ale również zdarzało się, że stawała się przyczyną zagubienia osoby i rozbicia życiowego. Ponadto twórczość pełniła w biografiach różną rolę w zależności od tego, jaka wartość dominowała w danym okresie życia. Na podstawie analizy wywiadów wyróżniono pięć funkcji twórczości w biografiach twórczych:

Instrumentalny charakter twórczości – twórczość w tym przypadku pozwala na przystosowanie, adaptację do zmieniających się warunków życia, wspomaga postawę przedsiębiorczą. Jednocześnie nabiera utylitarnego charakteru, pomagając osobie zdobywać uznanie otoczenia i wspomaga jej karierę zawodową. Liczy się aprobata społeczna rezultatów i osiągnięć. Twórczość jest narzędziem ułatwiającym odnajdywanie się w życiu codziennym. Zagrożeniem natomiast jest łatwe wypalenie się w danej dziedzinie twórczości. Utylitarne nastawienie sprzyja postawie konsumpcyjnej. Zaletą jest to, że twórczość ma praktyczne przełożenie na działania jednostki i pomaga w realizacji konkretnych celów.

Konflikt pomiędzy życiem osoby a jej aspiracjami twórczymi – twórczość wiąże się z potrzebą izolacji spowodowaną niedopasowaniem i wrażliwością osoby. Realizacja twórcza utrudnia rozwiązywanie codziennych trudności. Konflikt pojawia się w związku z niezgodnością zamierzeń twórczych jednostki a oczekiwaniami innych. Osoba żyje w niezgodzie ze sobą, gdyż nie udaje jej się osiągać stawianych sobie celów. Nie potrafi w pełni realizować swoich potencjałów, gdyż istnieją bariery przeszkadzające jej w samorealizacji. Ma ona trudności z nawiązaniem pozytywnych relacji ze światem, podjęciem dialogu z otoczeniem i aktualizacją własnych zamierzeń. Pozytywne jest to, że momenty kryzysu pozwalają jednostce wychodzić poza utylitarne i konsumpcyjne nastawienie do życia, nadają inne, głębsze znaczenie codziennym doświadczeniom.

Twórczość kształtująca biografię – twórczość i biografia stanowią wzajemne uzupełnienie, gdy zadania związane z twórczością kształtują jednocześnie osobę i jej życie. Ważny jest rozwój jednostki, a poszukiwania nie są ukierunkowane na konkretną dziedzinę. Ocena społeczna wytworów nie określa również ich wartości. Zagrożeniem jest powierzchowność, przypadkowość, brak konkretnych dokonań i konsekwencji w działaniu. Jako wartość pozytywna pojawia się możliwość wielokierunkowego rozwoju, wielostronność poszukiwań i czerpanie z nich satysfakcji.

Jedność twórczości i biografii – twórczość i biografia są tożsame ze sobą, gdy życie osoby wiąże się ściśle z twórczością i nie można rozdzielić tych dwóch sfer. Osoba utożsamia się z efektami własnych działań i z dziedziną, w której realizuje się twórczo. Ważne jest posiadanie precyzyjnej koncepcji twórczej, liczą się konkretne efekty podejmowanych działań twórczych. Zagrożeniem jest natomiast jednokierunkowość poszukiwań osobistych twórcy, wycofywanie się z niektórych sfer i aspektów życia oraz dystans w stosunku do działań nie związanych z wybraną przez siebie dziedziną. Pozytywną stroną jest to, że twórczość pozwala na uzyskanie prawdziwego twórczego sukcesu w danej dziedzinie i zdobycie uznania.

Szaleństwo – twórczość jako przekraczanie granic – twórczość przekraczająca granice pojawiła się tylko w pewnych okresach życia badanych, zwłaszcza w czasie dorastania. Funkcja twórczości polega przede wszystkim na przekraczaniu barier i ograniczeń. Wiąże się z przekraczaniem tabu i przełamywaniem stereotypów społecznych. Dominującą wartością staje się walka o siebie i ekspresję własnej osobowości. Twórczość zakłada nonkonformizm, autentyczność, wiąże się z radykalną postawą i podejmowaniem ryzyka. Trudnością i zagrożeniem jest to, że twórca naraża się na konflikt, odrzucenie i sprzeciw otoczenia. Z drugiej strony twórczość umożliwia bycie autentycznie sobą, pozwala tworzyć nowe zupełnie wartości i koncepcje (por. Lasocińska, 2009a, 2011b).

Te różne miejsca twórczości podkreślają refleksje pojawiające się w części teoretycznej – twórczość nie ma jednoznacznego charakteru w życiu człowieka i nie ma też jednoznacznie przypisanej funkcji. Może sprzyjać samorealizacji, ale też może przyczyniać się do tego, że jednostka doświadcza wielu dylematów lub nie ma możliwości spełniania się jako twórca. Wybór życia związanego z twórczością może mieć różne znaczenie w zależności od różnych okoliczności i sytuacji osoby, jej kierunku działania, umiejętności wyznaczania własnych celów i godzenia często sprzecznych wartości – np. własnej pasji z życiem rodzinnym lub zawodowym.

Uogólnienie wniosków

Z przeprowadzonych badań mogłam wyciągnąć wniosek, że szczególny problem dla badanych stanowiło odnalezienie siebie w stabilnej przestrzeni zawodowej i skonstruowanie wizji własnej kariery. Brak spójnego obrazu kariery pozwalającej na aktualizację zdolności i zdobytych na studiach umiejętności prowadził często do zagubienia i trudności z określeniem kierunku własnego rozwoju, zaburzał poczucie bezpieczeństwa. Cechą wspólną wszystkich zebranych biografii było **poczucie niepewności, niestabilność** i ukierunkowanie na ciągłe zmiany. Ta cecha charakteryzuje coraz bardziej sytuację wielu absolwentów

różnych wydziałów i uczelni. Nie jest to już tylko problem osób z wykształceniem artystycznym. Historie respondentów można uznać za przykład biografii, które nieustannie trzeba konstruować i szukać nowych możliwości spełnienia. Ogólnie można stwierdzić, że zmieniające się warunki społeczno-kulturowe ograniczają doświadczanie przez jednostki poczucia stabilności i pewności, w stosunku do otaczającego świata, miejsca w którym żyją oraz ról, jakie pełnią (Leszniewski, 2005: 151). W związku z tym funkcjonowanie we współczesnym społeczeństwie sprzyja coraz większemu zróżnicowaniu jednostkowych biografii i jednocześnie wymaga działań autokreacyjnych opartych na refleksji, samodzielnego określania własnej drogi życia, wybierania aktywności zawodowej i pozostawania elastycznym w sytuacji zmiany. Wybór pojawia się także w sferze własnego „ja" – tego, kim jesteśmy i jacy jesteśmy w relacjach z innymi i w życiu codziennym (Lasocińska, 2013).

W zebranych historiach biograficznych ujawniły się również różnorodne dylematy ukazujące trudności życia realizowanego „poza schematem", czyli biografii, w której jednostka wychodzi poza uznawane przez otoczenie wzorce, próbuje realizować wartości związane z potrzebami twórczymi, kształtuje indywidualny projekt życia, staje się projektem refleksyjnym. Struktura konfliktowych dążeń pojawia się w kontekście życia we współczesnym społeczeństwie, w którym zakłada się coraz bardziej, że człowiek jest autorem swojego losu, że ma różnorodne możliwości kształtowania własnego życia nie zależnie od tradycji (Beck, Giddens, Urry, 2009). Jak pisze Anthony Giddens, „Wszyscy jesteśmy wciągnięci w coś, co nazywam codziennymi eksperymentami społecznymi, bo do tego w większym lub mniejszym stopniu zmuszają nas zmiany społeczne zachodzące na większą skalę" (Giddens, 2006: 18). W związku z tym wyróżnione opozycje i konflikty w analizowanych przeze mnie biografiach artystów nawiązują do ogólnych zjawisk, jakie możemy obserwować w odniesieniu do biografii ludzi podążających za własnymi pasjami, poszukującymi własnych dróg spełniania w niepewnej i niejednoznacznej rzeczywistości społecznej.

Uwagi końcowe

Odnosząc się do moich refleksji związanych z prowadzeniem badań biograficznych, mogę stwierdzić, że jest to proces wieloetapowy i czasochłonny, ale jednocześnie jest to doświadczenie wzbogacające zarówno badacza, jak i osoby badane. Prowadzenie badań biograficznych to proces ukierunkowany na zrozumienie różnorodnych punktów widzenia, różnych postaw i wartości, zrozumienie samego siebie. Moje nastawienie do badań i zagadnień, które poruszałam, ulegało wielokrotnie zmianie w trakcie badań, sam proces badawczy wymagał dużej otwartości i elastyczności. Natomiast analiza wyników, przez to, że była wieloetapowa i nie

poprzestałam na samej analizie wypowiedzi, pozwoliła zobaczyć materiał badawczy jako obszerne źródło wiedzy o przedmiocie badań, a także o zasadniczych problemach, jakie mogą charakteryzować biografie twórców. Badania biograficzne wymagały zatem cierpliwości, otwartości oraz kreatywnego podejścia, które oznaczało brak schematów i sztywnych założeń porządkujących moje działania. Z drugiej strony wymagały budowania jasnej i przejrzystej struktury porządkującej wyniki. Wypowiedzi badanych bywały często chaotyczne, niespójne i emocjonalne lub bardzo racjonalne, charakteryzowała je różnorodność i wielowątkowość. Dużą rolę odgrywały umiejętności narracyjne badanych bądź ich brak utrudniał wywiad. W związku z tym za istotne uznaję stosowanie pewnych metod i narzędzi, które mogą wspomagać narrację biograficzną.

Należy podkreślić również, że analizy wywiadów miały dla mnie duże znaczenie w aspekcie rozwoju naukowego i dydaktycznego. Stąd badania te pomogły mi w przygotowaniu publikacji książki dotyczącej kształtowania życia „poza schematem" (Lasocińska, 2011b), gdzie twórczość jest ważnym aspektem organizacji biografii, a także opracowania scenariuszy warsztatów autobiograficznych, których celem jest wspomaganie refleksji autobiograficznej i autokreacji (Lasocińska, Wawrzyniak, 2013).

Bibliografia

Beck U., Giddens A., Lash S., 2009, *Modernizacja refleksyjna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Cropley A., 2001, *Creativity and Education and Learning. A Guide for Teachers and Educators*, Kogan Page, London.

Czapiński J., 1985, *Wartościowanie – zjawisko inklinacji pozytywnej (o naturze optymizmu)*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław.

Dąbrowski, K., 1975, *Dezintegracja pozytywna*, [w:] *Trud istnienia*, Wiedza Powszechna, Warszawa, s. 24–27, 31–32.

Dąbrowski K., 1996, *W poszukiwaniu zdrowia psychicznego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Gergen K., 2009, *Nasycone Ja. Dylematy tożsamości w życiu współczesnym*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Giddens A., 2006, *Przemiany intymności*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Lasocińska K., 2009a, *Badania biograficzne twórców. Rola twórczości w kształtowaniu życia*, [w:] K.J. Szmidt (red.), *Metody pedagogicznych badań nad twórczością*, Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna, Łódź, s. 105–147.

Lasocińska K., 2009b, *Znaczenie odpowiedzialności w biografiach twórczych. Projektowanie własnego życia*, „Rocznik Filozoficzno-Społeczny. Civitas Hominibus", nr 4, s. 115–129.

Lasocińska K., 2011a, *Relacje społeczne w biografiach twórczych absolwentów Akademii Sztuk Pięknych*, [w:] J. Piekarski, D. Urbaniak-Zając (red.), *Ciągłość i zmiana w teorii pedagogiki społecznej – wybrane zagadnienia*, „Łódzkie Studia Pedagogiczne", Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 155–175.

Lasocińska K., 2011b, *Życie poza schematem. Analiza biografii twórców*, Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna, Łódź.

Lasocińska K., 2012, *Dylematy życia codziennego osób uzdolnionych artystycznie*, [w:] W. Limont, J. Cieślikowska, D. Jastrzębska (red.), *Zdolni w szkole czyli o zagrożeniach i możliwościach rozwojowych uczniów zdolnych. Poradnik dla nauczycieli i wychowawców*, ORE, Warszawa, s. 138–144.

Lasocińska K., 2013, *Zróżnicowanie współczesnych biografii a potrzeba refleksyjności w rozwoju osób dorosłych*, Civitas Hominibus, Wydawnictwo AHE, Łódź.

Lasocińska K., 2014, *Autobiografia jako autokreacja. Twórcze aspekty procesu myślenia autobiograficznego w edukacji dorosłych*, [w:] E. Dubas, J. Stelmaszczyk (red.), *Biografie edukacyjne wybrane konteksty*, Wydawnictwo UŁ, Łódź, s. 33–47.

Lasocińska K., Wawrzyniak J.K., 2013, *Autobiografia jako twórcze wyzwanie. Scenariusze warsztatów biograficznych*, Wydawnictwo Żak, Warszawa.

Leszniewski T., 2005, *Czy tożsamość jest obecnie możliwa? Konsekwencje teoretyczne wynikające z kryzysu tożsamości współczesnego człowieka*, [w:] E. Hałas, K.T. Konecki (red.), *Konstruowanie jaźni i społeczeństwa*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, s. 146–163.

Maslow A., 2006, *Motywacja i osobowość*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Piechowski M.M., 2006, *„Mellow out", they say. If I only could. Intensities and sensitovities of the young and bright*, [w:] D. Ambrose, T. Cross (eds), *Morality, Ethics, and Gifted Minds*, Springer Science and Business Media, New York, s. 177–194.

Rogers C., 2002, *O stawaniu się osobą: poglądy terapeuty na psychoterapię*, Wydawnictwo Rebis, Poznań.

Szmidt K.J., 2013, *Pedagogika twórczości*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot.

Tokarz, A., 2004, *Stymulowanie motywacji sprzyjającej aktywności w szkole*, [w:] W. Limont (red.), *Teoria i praktyka w edukacji uczniów zdolnych*, Wydawnictwo Impuls, Kraków.

* * *

Biograpic research in artists – a researcher's reflections

Summary: In her article, the Author presents her reflections and deliberations concerning biographic research, which were the aftermath of interviews that she had carried out among artists. She shares her suggestions on the narrative interviews and the limitations that may appear in the process of reconstructing a biography.
She also draws attention to the role of art in these biographies, treating it as an important aspect of life of the studied individuals, but also as a significant element of a reconstructed biography.

Keywords: biography, creation, creators, biography reconstructions, narrative interview, biographical research